

УДК 373.37.08

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).13](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).13)

Вікторія ХАРЧЕНКО,

кандидатка психологічних наук, доцентка,

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

РОЛЬ БАТЬКА У ФОРМУВАННІ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ ДИТИНИ

У статті розглянуто сімейні фактори, що впливають на сімейну атмосферу, взаємини в сім'ї, ціннісні орієнтації та установки батьків. Зазначені чинники є головними у розвитку особистості. Визначено вплив батька на формування сімейних цінностей дитини, його роль у становленні та розвитку особистості сина чи доньки. Виокремлено компоненти дитячо-батьківських стосунків. Висвітлено дані емпіричного дослідження ролі тата крізь призму системи ціннісних орієнтацій сучасних підлітків. На основі результатів теоретичного і практичного аналізу окреслено перспективи подальших студіювань.

Ключові слова: *родина, стилі виховання, система ціннісних орієнтацій, дитячо-батьківські взаємини, батьківські установки, розвиток особистості.*

Viktoria KHARCHENKO,

PhD (Psyc.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

THE FATHER'S ROLE IN THE FORMATION OF THE CHILD'S FAMILY VALUES

The family is of great importance for the personal development of the child and the nature of his interaction with the world around him. Family experience is consolidated and forms certain models of behavior with other people, which are transmitted from generation to generation. In modern psychology, it is recognized that the experience of child-parent relationships becomes for the child who has grown up, a model for building relationships with his own little one in the newly created family and acts as a significant factor in the formation of parental attitudes. It is reasonable to assume that the experience of child-parent relationships available to a child who has grown up will have a diverse impact on his or her parental position, may lead to a direct reproduction of the parental model of behavior, and a position that compensates

for those components of parental relationships that one of the parents experienced as a child (care, love, gentleness, cooperation), may serve as the basis of a parental model of behavior «from the opposite» as the antithesis of the norm of the attitudes of his or her parents rejected by the former child. Hence, the role of the father for the child becomes as significant as the role of the mother.

The father's influence on the formation of the child's family attitudes is undeniable. Therefore, parents should pay attention to the peculiarities of communication with the child in order to establish an emotionally trusting relationship, namely: take a more active part in the family's life, find time for conversations and entertainment with the child, help the child develop skills and talents, give the child the opportunity to feel its importance in family affairs, be attentive to the child's inner world, create a positive emotional climate in the family, and demonstrate by their own example the implementation of family roles adequate to a certain situation, which consists in the father's observance of family traditions.

Keywords: *family, parenting styles, system of value orientations, child-parent relationships, parental attitudes, personality development.*

Вступ

Родина має вагоме значення для особистісного розвитку дитини та характеру її взаємодії з навколишнім світом. Сімейний досвід закріплюється і формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються від покоління до покоління. Сімейні фактори, що впливають на сімейну атмосферу, взаємини в родині, ціннісні орієнтації та установки батьків є визначальними у розвитку особистості. В сучасній психології визнано, що досвід дитячо-батьківських стосунків стає для дитини, яка виросла, моделлю побудови взаємин із власною малечею в новоствореній сім'ї та виступає значним фактором формування батьківських установок. Однак емпіричних досліджень, які розкривають механізм такого впливу, недостатньо.

Доцільно припустити, що наявний у дитини, яка подорослішала, досвід дитячо-батьківських стосунків буде різнопланово впливати на її батьківську позицію, може обумовлювати пряме відтворення батьківської моделі поведінки, і позицію, що компенсує ті складники батьківських взаємин, дефіцит яких переживав хтось із батьків, будучи дитиною (турботи, любові, м'якості, співробітництва), виступати основою батьківської моделі поведінки «від зворотного» як антипод відкинутої колишньою дитиною норми установок своїх батьків. Тому необхідний більш детальний та змістовний аналіз ролі батька в сімейних стосунках, адже для повноцінного психологічного розвитку дитині потрібно не тільки фізичне благополуччя, а й підтримка, любов і турбота, що не засновано лише на біологічних факторах. Тут важливі соціальні чинники, які зараз перебувають у фокусі дослідників. Звідси, роль батька для малечі стає так само значущою, як і роль матері.

Одна з ключових характеристик батьківської позиції – прогностичність (здатність батька при вихованні дитини передбачати майбутні зміни рівня її

розвитку і характеру дитячо-батьківських взаємин), яка потрібна для прогнозування можливих труднощів розвитку та вживання необхідних заходів із компенсації та нівелювання ризиків.

Поведінка батька дуже відрізняється в різних родинах. В одних татусі беруть активну участь у житті власних дітей, в інших вони виконують більш зовнішні й абстрактні від самого процесу виховання функції, але при цьому батьки можуть усвідомлювати, що дитині необхідний тісний контакт із ними за неможливості реалізувати його через зайнятість на роботі або сильну втому. На жаль, є чимало родин, в яких татусі вважають цю ситуацію цілком природною, перекладаючи всі обов'язки з виховання малечі на матерів. Тому дослідження особливостей впливу батька на формування сімейних установок дитини є актуальним та своєчасним.

Мета статті – виявити й охарактеризувати роль батька у формуванні сімейних установок дитини.

Методи та матеріали

Сім'єю називають соціальну групу, яка здійснює величезний психологічний вплив на людину протягом усього її життя і сприяє формуванню найважливіших цінностей. У родині дорослі та діти мають певні ролі, тісно взаємодіють один з одним протягом тривалого часу, що визначає психологічний, фізіологічний та моральний стан дитини, для якої сім'я – основне місце існування, розвитку і психологічного становлення. Саме в сім'ї діти змалечку пізнають світ, розуміють основні механізми пізнання та основи людських стосунків. Саме в дитинстві формуються психологічні якості базових навичок, здібностей особи, що плекаються протягом усього подальшого життя. Сімейна система має велике значення для дітей, оскільки в перші роки життя вони частково ізольовані від суспільства (Безлюдний, 2021).

Для дітей батьки виступають чільним джерелом розуміння людських стосунків (між батьками та дітьми, між батьками і старшими поколіннями). На розвиток особистості дитини впливають як батьківсько-дитячі стосунки, так і стосунки між батьками. Наприклад, якщо дитина отримує достатньо уваги від тата й мами, обоє батьків однаково активно беруть участь у вихованні дитини, малеча оточена турботою та любов'ю, проте між батьками може виникнути напруженість, що відобразиться на майбутньому житті дитини. Сімейна атмосфера впливає на особистісний розвиток (психологічні проблеми, внутрішні протиріччя, комплекси, страхи) і формування стосунків у суспільстві (схильність до самотності, щоб уникнути проблем у стосунках). Нездорова атмосфера в сім'ї та складні стосунки між батьками і дітьми відображаються на майбутньому житті дитини. Помилково вважати, що малі не здатні зрозуміти стосунки між дорослими та більшість проблем дорослого світу. Навпаки, діти сприйнятливіші до ситуацій, конфліктів, але не до емоційного фону, пов'язаного з конкретними ситуаціями в їхньому житті. Діти є своєрідними імітаторами, оскільки поведінці та ставленню до людей вони вчаться у своїх батьків. Тож основи взаємовідносин (тон голосу в розмовах із певними членами сім'ї, чіткі моделі поведінки в

конкретних ситуаціях) вони починають розуміти з дитинства. Тому коли дитина досягає свідомого віку і проявляє перші риси характеру, батьки є проявом їхніх рис характеру, манер і моделей поведінки (Бондарчук, 2001; Mavrikidis, 2017).

Стосунки між батьками і дітьми значно визначаються зовнішніми факторами – матеріальний достаток, умови життя, соціальний статус сім'ї. До внутрішніх чинників належать культура та виховання батьків, духовність і моральність, уявлення про сімейні духовні цінності, шлюб та родинні зв'язки. Батьківсько-дитячі стосунки детермінує спосіб життя сім'ї, відчуття щастя, благополуччя, спокою, впевненості, захищеності кожного члена сім'ї, прагнення підтримувати й розвивати родину (Amato, 2017). До факторів, що впливають на формування та динаміку дитячо-батьківських стосунків, належить сімейна система загалом, специфіка її функціонування і розвитку; індивідуальні особливості кожного члена сім'ї як складників сімейної системи; суспільство (сім'я – частина найширшої соціальної системи). Звідси, доречно згрупувати всі фактори за чотирма рівнями (Боришевський, 2005):

- макрорівень (рівень суспільних впливів);
- мезорівень (рівень впливу батьківської сім'ї);
- мікрорівень (рівень власної родини);
- індивідуальний рівень (рівень конкретної особи з усіма її індивідуальними та особистісними особливостями).

У вивченні ставлення батьків до дитини дослідниками досі не визначено єдиної чітко окресленої структури, але багато її елементів (стиль сімейного виховання, батьківські установки / позиції) виокремлює більшість дослідників. Зміст батьківського ставлення суперечливий, оскільки в ньому «співіснують у різній пропорції протилежні елементи емоційно-ціннісного відношення», адже батьківське ставлення містить емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти (Передерій, 2019):

- I. Когнітивний компонент – уявлення про способи та форми взаємодії з дитиною; знання та уявлення про цільовий аспект цих взаємин, переконання у пріоритетності тих напрямів взаємодії з дитиною, які реалізують батьки.
- II. Емоційний компонент – оцінка різних типів батьківського ставлення; домінуючий емоційний фон, що супроводжує поведінкові прояви батьківського ставлення.
- III. Поведінковий компонент – форми та способи підтримки контакту з дитиною; форми контролю і виховання.

Основною формою прояву батьківського ставлення вважається стиль сімейного виховання, що є поведінковим компонентом у структурі батьківського ставлення. Стиль сімейного виховання – квінтесенція всіх складників (когнітивний, емоційний, поведінковий), що висвітлює специфіку взаємодії між батьками та дитиною. Психологічна сутність виховання полягає у процесі взаємодії – планомірний та цілеспрямований вплив, що сприяє перетворенню

зовнішніх регуляторів активності дитини на внутрішні детермінанти її поведінки та діяльності.

На процес сімейного виховання впливають загальні та особисті фактори. Загальних фактори: спосіб думок сім'ї; образ спілкування сім'ї; соціальне середовище та його ставлення до сім'ї; традиції нації, народності, місця проживання і самої родини; інтелектуальний рівень освітніх установ, у яких навчається дитина, перебуваючи поза сім'єю. Особисті чинники: уявлення батьків про зразок вихованої особистості; педагогічна культура спілкування батьків; мотиви народження дитини; ставлення подружжя до виховання дитини; рівень домагань батьків щодо дитини. Перші фактори виховання визначають загальну схему педагогічного процесу в родині, атмосферу, а конструктивність процесу виховання, обумовлена особистими чинниками, зумовлює специфіку батьківського виховання, що детермінує стиль сімейного виховання – сукупність батьківських стереотипів, які впливають на дитину (Хомишак, 2021).

Стиль сімейного виховання містить емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти. Емоційний складник – різноманітність батьківських почуттів щодо дитини та емоційне тло спілкування з нею; суб'єктивне відчуття себе як тата, батьківські почуття, ставлення до дитини (Семиченко, 1999). Поведінковий складник – стереотипи поведінки, що практикуються у спілкуванні з дитиною; вміння, навички та діяльність батька з догляду, матеріального забезпечення, виховання і навчання дитини, взаємини з чоловіком (дружиною) як батьком спільної дитини. Щоб реалізувати поведінковий складник, необхідно сприйняття, ухвалення і розуміння своєї дитини, що можливе за допомогою когнітивного компонента (Семиченко, 1999). Когнітивний складник – батьківські настанови та очікування щодо образу дитини та ролі чоловіка у вихованні; загальні уявлення батьків про можливі способи взаємодії з дитиною та стилі виховання; усвідомлення батьками родинного зв'язку з дітьми, уявлення (реальне й ідеальне) про себе як про батька, образ чоловіка (дружини) як батька спільної дитини, знання образу дитини та батьківських функцій (Якубова, 2017).

Близькі стосунки в дитинстві є джерелом системи стосунків у дорослому житті. На думку Е. Берна, дитячий досвід – основа для формування життєвих планів і сценаріїв. Зв'язок між сім'ями предків і батьків відбувається через передачу життєвого сценарію, зокрема батьківські установки (Rohner, 2018). Діти приймають життєвий сценарій, оскільки, по-перше, він дає сенс життю: все, що дитина робить, вона робить на благо інших (як правило, батьків); по-друге, батьківські програми допомагають дітям структурувати час; по-третє, батьківські програми містять інструкції, як поводитися в певних ситуаціях. Батьки передають свій досвід дітям, які піддаються сценарним обмеженням з боку батьків протилежної статі. Сценарні інструкції, що мати дає дитині, отримуються самою матір'ю від батька, а батьком від матері (Яблонська, 2017).

Для першої групи батьків виховання постає основним видом діяльності й головним сенсом життя, дитина – єдиним об'єктом, який задовольняє цю потребу. Батьки несвідомо починають боротися за збереження близькості з

дітьми. У цьому контексті вікове дистанціювання дитини та зростаюче значення інших людей в її житті сприймається батьками загрозою власним інтересам. Тому батьки перешкоджають становленню самостійності дітей (Піроженко, 2014). У другій групі батьків домінує мотив задоволення потреби у досягненні певних цілей, вибір яких не є повністю усвідомленим, але чітко пов'язаний зі своїми життєвими досягненнями. Багато людей хочуть того, що їм не вдалося в житті (Смирнова, 2023). Конфлікт потреби в аффіліції з потребою у психологічному дистанціюванні визначає стиль спілкування «псевдоспівробітництво». Мати, закликаючи дитину до «спільності», до емоційного контакту, будує такий бар'єр, який дитина за всього бажання подолати неспроможна, продовжуючи залишатися «зовні». «Внутрішній світ» матері добре захищений від сторонніх «вторгнень», справжню близькість вона унеможлиблює, хоча зовні прагне до неї (Фролова, 2016).

Найчастіша причина дитячо-батьківських конфліктів пов'язана з батьківським переживанням втрати близькості з дитиною, коли батько чи матір прагне до гіперопіки, хоча розуміє шкідливість і безперспективність цього стилю виховання. В основі такого ставлення – власна несвідома інфантильна потреба у тісній симбіотичній прихильності. Гіперопіка обумовлена тривожністю і невідреагованим страхом самотності матері / батька (Кравченко, 2018).

Крім нервово-психічних розладів, на характер дитячо-батьківських стосунків впливають більш-менш стійкі особистісні риси батьків. Коли особистісні риси батьків погіршуються до рівня патології, виникають певні особливості у ставленні батьків до дитини. Батьки не усвідомлюють таких особистісних рис у собі, проєктують їх і водночас намагаються викоринити у дітей. Тому «делеговане батьківство» (нав'язливе бажання мати «найкращу» дитину – розвинену, розумну, ерудовану й соціально успішну) є ціною, яку доводиться платити за почуття неповноцінності, неспроможності та сприйняття себе як невдахи. Іноді ця проєкція призводить до емоційного відторгнення дітей, які не відповідають ідеальному образу батьків, чи, у більш завуальованій формі, може викликати надмірну опіку і гіперопіку (Булгакова, 2020).

Гнучкість мислення, ригідність поведінки та низький рівень батьківського самоаналізу, на думку Е.Г. Ейдеміллера, заважає батькам адекватно оцінювати ситуації та повною мірою враховувати вікові й особистісні якості дітей. З огляду на власні особливості батьки реалізують ті самі сценарії в конфліктних ситуаціях. Часто такі батьки поводяться зі своїми дітьми за принципом подвійної комунікації, коли кажуть дитині щось зробити або примушують під загрозою покарання і водночас дають другу інструкцію на іншому комунікативному рівні, яка суперечить першій. Наприклад, батьки підкреслюють: важливо висловлювати свої почуття відкрито і чесно, проте вказують, що «хороші люди» поводяться стримано й ніколи не зляться. Тож дитина розгублена, бо поведінка батьків викликає паніку, сповнена тривоги, оскільки не знає причини розгубленості, завжди чекає покарання чи звинувачень, через що дитина стає аутистом і зменшує контакт з іншими людьми. Такий тип спілкування особливо

шкідливий для дітей з шизофренією, адже вони не здатні спілкуватися з іншими, більш схильні до того, щоб піддаватися впливу іншого і бути заплутаними іншим (Булгакова, 2019; Зінов'єва, 2017).

Будь-яке порушення дитячо-батьківських стосунків пов'язане з тим, що відправною точкою в діаді «батьки-дитина» є насамперед самі батьки (егоцентризм батьків). Батьківські комплекси, ідіосинкразії та бажання є первинними і визначають їх поведінку. Навіть виховання дитини як «сімейного кумира» може бути спровоковане незадоволеною в дитинстві потребою батьків в увазі. Батьки не зважають на негативні наслідки такого типу виховання (Католик, 2019). Численні дослідження показали кореляцію між особливостями подружньої комунікації та особистісними рисами дітей. Характер і стан подружніх стосунків впливає на виховний потенціал сім'ї. Такі якості дітей, як відповідальність, дисциплінованість і старанність значно корелюють із відсутністю серйозних конфліктів між батьками (Кравченко, 2018).

Результати

У психологічних підходах досить значуща тема матері. Тому складається враження, що роль неньки набагато важливіша, ніж тата. Ця омана зумовлена тим, що батько (чи постать батька) практично завжди знаходиться у тіні матері. Адже стосунки з татом завжди здійснюються формою трикутника, оскільки будуються лише через взаємини з матір'ю, її ставлення до батька. Парадоксально, але вихід із трикутника здійснює саме тато, надаючи можливість остаточної (емоційної) сепарації від матері, виводячи у світ, у соціум. Ось чому взаємодія зі світом закладається у взаєминах із батьком. Так, безліч французьких послідовників психоаналітичного підходу (Струтинська, 2017) у своїх працях акцентують увагу саме на батьківській фігурі в процесі становлення особистості дитини. У питаннях виховання має місце трактування «батькового закону». Коли йдеться про фалічний етап розвитку, то акцентують врегулювання едіпового конфлікту, що сприяє розвитку над Я дитини (мораль, моральність, догми). Саме батько виступає в основі таких людських аспектів. Наприклад, тато, який демонструє досвід агресії, садистичного ставлення до дитини, уповні пригнічує прояв її якостей, не даючи виникнути самості малечі та знецінюючи її. Тож у дитини може виявитися злиття з «тираном» через деструктивну модель поведінки. Як наслідок, у майбутньому можливі суїцидальні спроби, девіантні й навіть деліквентні моделі поведінки дитини або самоідентифікація з фігурою матері, сприяючи гомосексуальному розвитку та орієнтації на партнера однієї з нею статі (Барінова, 2017).

Фахівцями підтверджено, що діти, які перебували на руках у батька відразу після народження, у соціальному прояві врівноваженіші та стабільніші, мають здоровішу психіку і впевненість, показують гідні результати психомоторної та інтелектуальної якості, та, як не парадоксально, більш чуйні до навколишнього середовища. Психологічні спостереження показують: чим більше зацікавлений батько у житті малечі першого року життя, тим легше дитині надалі встановлювати емоційний зв'язок із ним. Ось чому важливим у виховному

процесі є прояв дій з боку тата у процесі купання, годування, гри, вербальної та невербальної комунікації (Данилова, 2019).

Однак насправді буває, що жінка виховує дитину без батька через його смерть чи байдужість до розвитку дитини (відсутній батько). Тоді мати демонструє у вихованні фемінну поведінку. Якщо немає замісної постаті батька, хлопчик може обрати жіночу модель поведінки, особливо коли це заохочується жінками роду і матір'ю зокрема. Тут має місце і відкидання татом, коли дитина може відмовитися від ідентифікації з постаттю батька, копіюючи жіночу роль. У взаєминах батька і сина необхідні спільні ігри. Для молодшого віку підійдуть активні, що сприяють фізичному розвитку, потім додавати заняття, в яких хлопчик переймає чоловічу модель поведінки (будуватиме шпаківню, лагодитиме, їздитиме з татом на роботу), а вже до старшого дошкільного і молодшого шкільного віку залучати змагальність в іграх, оскільки перемога та виграш – важливий складник чоловічої ідентичності. У підлітковий період для хлопчика пріоритетними стають стосунки з однолітками, а у взаємодії з батьком здійснюється перехід на статеве виховання дитини в довірчій та підтримуючій формі (Струтинська, 2017).

Батько для хлопчика виступає в ролі ініціатора у світ чоловічого. Тато – не тільки батько, але й приклад для наслідування, бо чоловіча ідентичність розкривається тільки в процесі спостереження за батьком і наслідування йому. Якщо батько в сім'ї виступає в ролі аб'юзера, то висока ймовірність, що син змалку вибудовуватиме подібні стосунки, демонструючи девіантну поведінку (Вплив батьків..., 2020). Водночас більшість батьків, остерігаючись прояву в сина жіночих якостей, йдуть від зворотного, організуючи суворі умови виховання, проте хлопчик, який виховується в холодності, без достатньої емпатії та тепла, демонструє тривожність, низьку впевненість у собі та легко піддається контркультурним течіям. Щоб розвиток сина був гармонійним, слід виявляти ніжність і любов як з боку матері, так і з боку тата (Вплив батьків..., 2020).

Понад 50 років вчені з Центру поведінки та еволюції при університеті Ньюкасла спостерігали за життям 17 тис. малюків, народжених протягом одного тижня. Після досягнення ними зрілого віку фахівцями було проведено інтерв'ю з учасниками спостереження та встановлено: діти, татусі яких були активно залучені до їх виховання, стали більш успішними у соціальному та кар'єрному плані, ніж ті, вихованням яких займалися лише матері (Драган, 2022).

За участю батька у вихованні дочки формується здатність задовольняти потреби, властиві певному етапу її розвитку. Тато розвиває жіночність у донечці, підтвердження її чарівності, даруючи подарунки, підштовхуючи до прийняття жіночої ідентичності, самоповаги, здорової самооцінки й інших важливих характеристик, що сприяють формуванню здорової та цілісної особистості дівчинки (Корнійчук, 2023).

Натомість коли виникає розчарування в батькові (через прояви батьківської безініціативності, аб'юзу в сім'ї), лібідо дівчинки стає схильним до зміщення гетеросексуальних схильностей у бік гомосексуальності, внаслідок

чого її патерни стають маскулінішими, що не може не позначитися на взаєминах з однолітками. Згодом, у підлітковому віці, висока ймовірність, що в соціумі дівчина демонструватиме агресивну модель поведінки, намагаючись помститися несвідомо татові й отримати кохання, задовольнити потреби, але не в дитячо-батьківському середовищі, а в освітніх організаціях, громадських інститутах тощо. Знецінивши батька, дівчинка відкидає жіночу сутність, що може знизити бажання мати дитину (Шаргородська, 2017). У стосунках із дівчиною необхідні захоплення та компліменти від тата (тепла усмішка в дитинстві та підтвердження зовнішніх і внутрішніх особливостей під час пубертату), бо він формує самооцінку дочки, виявляючи турботу в емоційному плані та побутових питаннях, дає донечці почуття опори і сприяє розвитку жіночих аспектів (Стернійчук, 2014).

3. Фройд згадував, що жінка несвідомо вибирає партнера, подібного до тата. Звідси, якщо батько вживає алкоголь і грішить рукоприкладством, то в соціумі дівчина орієнтується та обирає тих чоловіків, які відіграють ідентичний патерн. Тож у вихованні дочки важливо помічати своє ставлення до її матері, оскільки через стосунки з татом дівчинка пізнає світ чоловіків та опановує спосіб побудови контакту. Необхідним є шанобливе і вдячне ставлення до дочки, адже, засвоюючи цю модель, вона створюватиме навколо себе оточення, де завжди буде визнання цінності особистості та рівноправність (Калашникова, 2014).

Аби виявити особливості впливу батька на формування сімейних установок дитини, опитано 56 дітей віком 15-16 років – учнів 9-10 класів СЗШ № 291 з поглибленим вивченням іноземної мови в м. Києві. Для досягнення мети дослідження використано такі психодіагностичні методики:

1. Опитувальник «Сімейні цінності» за ред. М. Мушкевич і Р. Федоренко.
2. Опитувальник «Взаємодія батьків – дітей» за ред. Л. Помиткіної.
3. Авторська анкета «Особливості взаємодії батька з дитиною», яка містить 9 питань та кілька блоків: перша група запитань має загальний характер та інформацію щодо зацікавленості батька виховним процесом як таким (2, 3, 4, 5); друга – отримання інформації про емоційну близькість і взаєморозуміння з дитиною (7, 8, 9); запитання 1 і 6 є допоміжними, аби з'ясувати структуру сім'ї та стиль виховання (Табл.1).

Таблиця 1

Анкета «Особливості взаємодії батька з дитиною»

Питання	2 бал	1 балів	0 балів
1. З ким ви мешкаєте?	з батьком та матір'ю	лише з матір'ю, але контакт із батьком збережений	лише з матір'ю, контакт із батьком відсутній
2. Батько бере активну участь у вашому вихованні?	так, завжди	час від часу	не цікавиться мною

3. Скільки часу з вами проводить батько?	завжди / за наявності вільного часу	лише за нагальної потреби	практично не проводить
4. Як часто батько говорить вам: «Зараз я зайнятий, потім ...»	майже ніколи	іноді / рідко	дуже часто
5. Чи маєте спільне хобі з батьком?	так, а саме: _____	дуже рідко	ні
6. Як ви охарактеризуєте стиль виховання батька?	методи лояльні, критика помірна, є похвала, дослухається до моїх потреб	вимогливий, похвала обмежена, є критика	жосткі методи, нема похвали, надмірна критика
7. Як часто батько каже вам: «Я тебе люблю», чи інші фрази, підкреслюючи вашу єдність і спільність?	часто	іноді / рідко	майже ніколи
8. Як часто батько говорить вам, що йому подобається у вас?	часто	іноді / рідко	майже ніколи
9. Чи сварить батько вас при сторонніх / друзях?	ніколи	так	завжди

Для оцінки відповідей було використане суб'єктивне шкалювання:

- 0 – відсутність батька у виховному процесі та пасивна взаємодія з дитиною;
- 1 – батько присутній у вихованні, але без ініціативи у взаємодії, спостерігається емоційна відстороненість;
- 2 – батько бере активну участь у вихованні та емоційно близький з дитиною.

За відповіді можна було отримати від 0 до 18 балів:

0-6 – батько не бере участі у житті дитини, емоційний контакт відсутній;

7-12 – батько іноді долучається до виховання, однак емоційної підтримки недостатньо;

13-18 – батько присутній в житті дитини і бере безпосередню участь у вихованні, має відкриті та теплі стосунки з дитиною.

Відповідно до анкетних даних, 38 дітей виховуються у повних сім'ях, 18 опитаних мають розлучених батьків, але контакт із батьком збережений. Татусі 30 респондентів активно взаємодіють із ними, 6 дітей вказали про пасивність батька і знижений інтерес до їхнього життя. Решта (20 дітей) відзначили ситуаційний інтерес батька. 13 опитаних мають спільне хобі або надають перевагу активному відпочинку з татом (футбол, прогулянки, велосипед, ролики, настільні ігри, боулінг тощо). 24 дитини відзначили наявність жорстких методів виховання, відсутність похвали, 9 респондентів спілкуються з батьком відкрито, не бояться його критики.

Слід узагальнити результати щодо оцінки ролі батька в житті дитини, отримані завдяки анкетуванню (Рис.1).

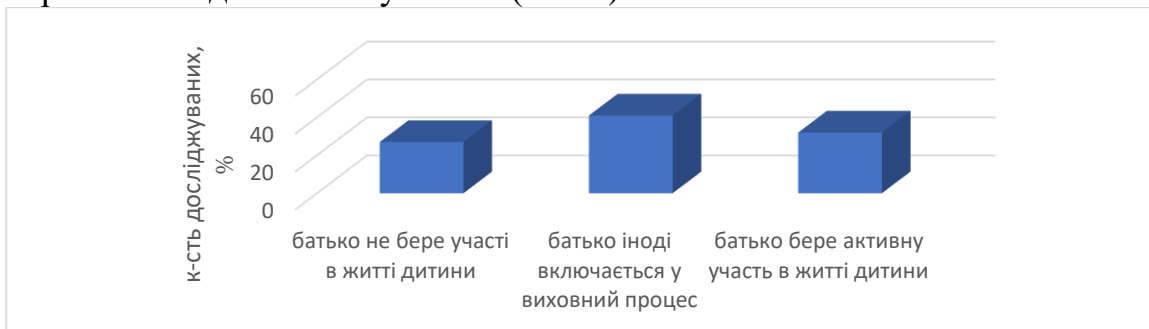

Рисунок 1. Оцінка ролі батька в житті дитини

Лише 32% татусів, зі слів респондентів-дітей, цікавляться їхнім життям і почуттями, прагнуть бути в курсі всього, що відбувається, надають підтримку і намагаються проводити якомога більше часу разом. Однак є відсторонені та холодні батьки (27%), яким байдуже до інтересів та емоцій дітей. Особливості емоційного ставлення батька до дитини доречно проілюструвати (Рис.2; використано стандартизований опитувальник «Взаємодія батько – дитина»).

Рисунок 2. Особливості емоційного ставлення батька до дитини за методикою «Взаємодія батько – дитина»

Звідси, батьки емоційно дистанційовані від власних дітей (34), мало турбуються про їхнє здоров'я, благополуччя, на що вказує низький середній бал. Середні значення виявлено в емоційному прийнятті дитини. Батьки схильні приймати більшість особистих якостей та поведінкових проявів своєї дитини, критикуючи лише поведінку, яка відрізняється від норм і стандартів (55). Проаналізувавши стосунки з батьком, діти-респонденти не досить задоволені взаєминами і вбачають істотні проблеми (50).

Варто висвітлити уявлення чоловіків про їхню взаємодію з дитиною, отримані за допомогою опитувальника «Взаємодія батько – дитина» (Рис. 3).

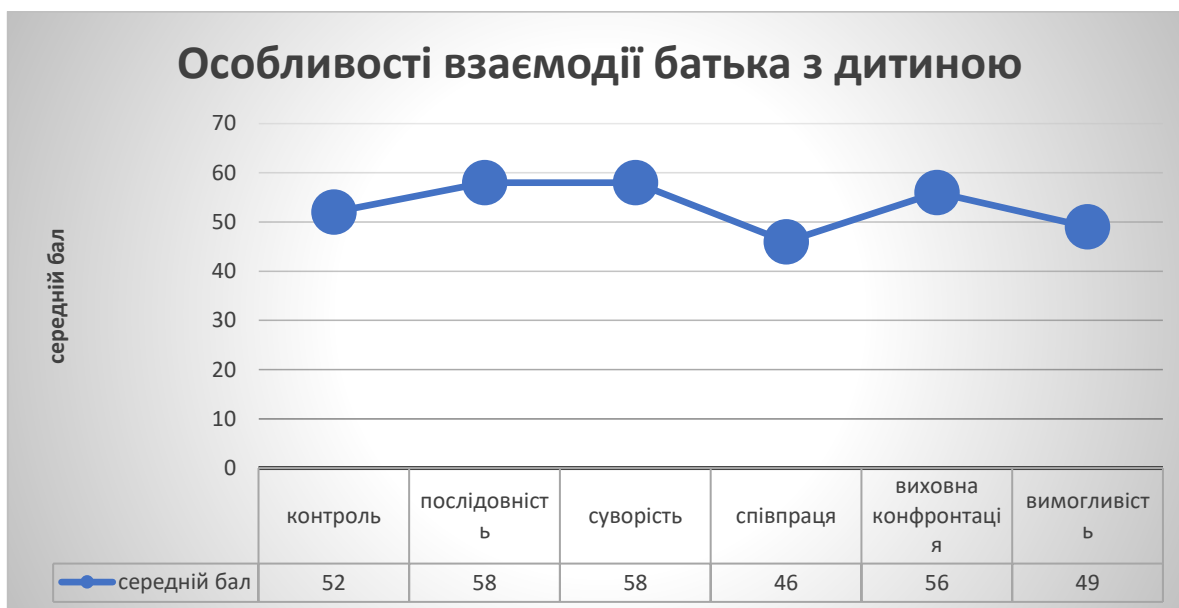

Рисунок 3. Особливості взаємодії батька з дитиною за методикою ВБД.

Так, дані за шкалою «суворість батька» (58) демонструють, що татусі вважають: строгість – запорука хорошого виховання, доречно застосовувати жорсткі заходи контролю до дітей, використовувати примус для дотримання встановлених правил (52). Чим вище показники за шкалою контролю, тим більше виражена контрольна поведінка щодо дитини. Високий контроль виявляється у дріб'язковій опіці, нав'язливості, обмеженнях. Причому батьки вважають, що вони послідовні у вимогах, заохоченнях і покараннях (шкала «послідовність батька» – 58). Дані за шкалою «Виховна конфронтація» (56) доводять, що між татом і дитиною низький ступінь згоди у різних життєвих ситуаціях.

Співробітництво є наслідком включеності дитини у взаємодію, визнання її прав та переваг, відображає рівність і партнерство у стосунках батьків та дітей. Натомість його відсутність може бути результатом порушених взаємин, авторитарного, байдужого чи потурання-виховання. Дані за шкалою «співпраця» свідчать про помірний рівень співробітництва в родині (46), батьки в міру вимогливі до дітей (49).

Аналізуючи відповіді підлітків за методикою «Сімейні цінності», виявлено: в 71% дітей сформовано високий рівень такої сімейної цінності, як

кохання, 12% досліджуваних мають середній, 17% – низький рівень. Тож респонденти вважають, що кохання – важлива і головна цінність, на якій може будуватися сім'я, усвідомлюють та розуміють морально-духовне значення любові в людських взаєминах.

Студіюючи установку щодо блоку «продовження роду», з'ясовано, що в 21% підлітків сформовано високий рівень уявлень про дану сімейну цінність, у 46% – середній, 33% – низький рівень. На жаль, підлітки не розглядають дітей та продовження роду як сімейну установку.

У 33% підлітків цінність «шанування батьків» сформована на високому рівні, у 46% – середньому, 21% – низькому рівні. Підлітки не трактують шанування батьків своїм обов'язком, яким насправді воно є ще з давніх-давен.

Цінність «турбота» важлива для 29 підлітків, у 50% дітей – середній рівень, у 21% – низький. Більшість респондентів не вважають за потрібне піклуватися про старших або молодших, можливо, через відсутність досвіду в родині.

«Культура побуту» як сімейна цінність сформована у 29% підлітків на високому рівні, у 54% – на середньому, 17% – на низькому рівні. У більшості підлітків відсутній досвід культурного проведення часу з усією сім'єю та організації затишку в домашньому просторі.

Тому доцільно висвітлити загальний рівень сформованості ціннісного ставлення дітей до сім'ї (Рис.4).

Рисунок 4. Рівень сформованості сімейних цінностей.

За результатами дослідження (опитувальник «Сімейні цінності»), лише у 25% дітей наявний високий рівень сформованості уявлень і знань про певну сімейну цінність (родину, сімейні традиції, сімейні ролі, правильні сімейні установки), вони виявляють підвищений інтерес і демонструють позитивні емоції до батьків, молодших та старших членів сім'ї, дотримуються правил спілкування, знаходять способи вирішення конфліктних ситуацій, дізнаються інформацію з різних питань від родини, із задоволенням проводять дозвілля в сімейному колі. У 54% підлітків – середній рівень: накопичено певний обсяг знань про сім'ю, сімейні цінності, сімейні традиції, обов'язки та права її членів, проте вони ще не є глибокими й системними. Дитина виявляє інтерес та емоційно-позитивне ставлення до батьків, молодших і старших членів сім'ї, але недостатньо сильно й довго. 21% респондентів продемонстрували низький

рівень сформованості сімейних цінностей, відсутні уявлення про сім'ю, сімейні цінності та установки, традиції, вони не знають сімейних дат, не цікавляться родиною, не завжди розуміють стосунки між родичами; в сімейному альбомі орієнтуються важко, іноді плутають родичів на ім'я; виявляють байдужість, не проявляють емоційного ставлення до батьків, молодших і старших членів сім'ї, обирають позицію пасивного спостерігача у сімейних святах.

За методами математичної статистики, встановлено такі закономірності:

- I. Сімейна установка на продовження роду пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,312$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,349$, при $p \leq 0,018$ на 5% рівні) та наявністю жорстких методів у вихованні ($r_s = -0,403$, при $p \leq 0,021$ на 1% рівні).
- II. Сімейна установка шанування батьків пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,319$, при $p \leq 0,003$ на 5% рівні), прийняттям батька ($r_s = 0,328$, при $p \leq 0,040$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,391$, при $p \leq 0,004$ на 1% рівні), суворістю ($r_s = -0,373$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні) та конфронтацією ($r_s = -0,352$, при $p \leq 0,002$ на 5% рівні).
- III. Сімейна установка щодо турботи про старших / молодших пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,265$, при $p \leq 0,048$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,363$, при $p \leq 0,031$ на 5% рівні), суворістю ($r_s = -0,409$, при $p \leq 0,003$ на 5% рівні) та конфронтацією ($r_s = -0,414$, при $p \leq 0,014$ на 5% рівні).
- IV. Сімейна установка щодо ведення побуту пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,367$, при $p \leq 0,019$ на 1% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,402$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні), співпрацею ($r_s = 0,406$, при $p \leq 0,002$ на 1% рівні), суворістю ($r_s = -0,482$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні) та конфронтацією ($r_s = 0,304$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні).
- V. Сімейна установка на наявність у родині любові пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,361$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,333$, при $p \leq 0,001$ на 1% рівні), співпрацею ($r_s = 0,342$, при $p \leq 0,010$ на 1% рівні) та суворістю ($r_s = -0,384$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні).

Висновок

Проаналізувавши низку наукових праць та провівши опитування, доцільно виснувати: сім'я постає для дитини першим провідником соціального впливу, вводить її у все різноманіття рольової поведінки, родинних взаємин, домашнього побуту, викликаючи певні почуття, дії, способи поведінки, впливаючи на формування звичок, рис характеру, психічних властивостей. Цим «багажем» дитина користується не лише у теперішньому, бо чимало із засвоєного в дитинстві визначає її якості як майбутнього сім'янина. Тож можна говорити про взаємозалежність «якості» сім'ї (складу, ціннісних орієнтацій, моральних засад, устрою, характеру дитячо-батьківських відносин, психологічного клімату,

міжпоколінних зв'язків) та її можливостей у вирішенні задачі виховання дитини як майбутнього сім'янина.

Роль батька у вихованні дитини не менш важлива за роль матері та в жодному разі не повинна обмежуватися матеріальним забезпеченням. Тато, впливаючи на дитину через механізм підкріплення (заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи за порушення правил), поступово вкорінює в її свідомість систему норм, які будуть підґрунтям при формуванні сімейних установок. Батько виступає зразком чоловічої поведінки, яка буде копіюватися дитиною в ситуаціях спілкування з протилежною статтю. Тому дуже важливо, аби, спостерігаючи за взаєминами в родині, у дитини сформувалося правильне уявлення про такі поняття, як любов, дружба і товариство.

Протягом аналізу індивідуальних даних було встановлено, що батьки емоційно дистанційовані від власних дітей та мало турбуються про них. Загалом діти не надто задоволені стосунками з татусями. Крім того, підлітки не розглядають продовження роду як сімейну установку, не вважають шанування батьків обов'язком, у них відсутній досвід культурного проведення часу в родинному колі; більшості властивий середній рівень сформованості сімейних цінностей, адже обсяг знань і уявлень про родину недостатній.

Отже, вплив тата на формування сімейних установок дитини є незаперечним. Тому батькам слід звернути увагу на особливості спілкування з дитиною для встановлення емоційно-довірливих стосунків, а саме: брати активнішу участь у життєдіяльності сім'ї, знаходити час для розмов та розваг із дитиною, допомагати малечі у розвитку умінь і талантів, давати можливість відчувати її важливість у сімейних справах, ставитись дбайливо до внутрішнього світу дитини, створювати позитивний емоційний клімат у родині, на власному прикладі демонструвати реалізацію сімейних ролей, адекватних певній ситуації, що полягає у дотриманні батьком сімейних традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барінова, Н.В. (2017). Психологічні особливості відношення батька як чинник формування статевої ролі «Я»-концепції у дівчат-підлітків... Дис. канд. психол. наук
2. Булгакова, О.Ю., Азаркіна, О.В. (2020). Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, 31 (70), 3, 100-104.
3. Данилова, Н.Д. (2019). Особистісні особливості дитини та вплив родинних стосунків на їх формування. *Педагогіка та психологія*, 3(101), 13-17.
4. Драган, Т.С., Іващенко, А.І. (2022). Образ батька в контексті проблеми самооцінки жінки дорослого віку. *Практична психологія та соціальна робота*, 9, 302-312.
5. Калашникова, Ю.С. (2014). Роль батька в особистісному становленні дівчини-підлітка. *Педагогіка і психологія*, 2, 60-69.
6. Кравченко, К.В. (2018). Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.*

«Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм»: зб. наук. праць, 3, 88-90.

7. Смирнова, Е.О., Соколова, М.В. (2023). Динаміка батьківського ставлення в онтогенезі дитини. *Психолог в дитячому саду*, 4, 102-108.
8. Стернійчук, М.Ю., Литвиненко, С.А. (2014). Психологічні особливості впливу батьківських фігур на становлення ідентичності доньки. *Психологія: реальність і перспективи*, 3, 147-149.
9. Струтинська, Т. (2017). Вплив особистісних рис чоловіка / батька на сімейне виховання. *Освітній простір України*, 10, 173-180.
10. Хомишак, О.Б. (2021). Особливості батьківського виховання дитини в сім'ї. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. *Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини*. 37, 225-231.
11. Amato, P.R., Rivera, F. (2017). Paternal involvement and children's behaviour problems. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 375-384.
12. Mavrikidis, E., Botsoglou, K., Koustelios A. (2017). Parenting styles and children's adaptive functioning: A longitudinal study. *Journal of Child and Family Studies*, 26(4), 1023-1034.
13. Rohner, R.P., Khaleque, A. (2018). Handbook for the Study of Parental Acceptance and Rejection (4th Edition). Storrs, CT: Rohner Research Publications.

REFERENCES:

1. Amato, P.R., Rivera, F. (2017). Paternal involvement and children's behaviour problems. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 375-384.
2. Barinova, N.V. (2017). Psychologichni osoblyvosti vidnoshennya batka yak chynnyk formuvannya statevorolovoyi «Ya»-konceptiyi u divchat-pidlitkiv... Dys. kand. psychol. nauk [in Ukrainian]
3. Bulgakova, O.Yu., Azarkina, O.V. (2020). Teoretychni osnovy vyvchennya dytyacho-batkyvskykh stosunkiv u psychologichnykh doslidzhennyakh. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seriya: Psychologiya, 31 (70), 3, 100-104. [in Ukrainian]
4. Danylova, N.D. (2019). Osobystisni osoblyvosti dytyny ta vplyv rodynnykh stosunkiv na yix formuvannya. *Pedagogika ta psychologiya*, 3(101), 13-17. [in Ukrainian]
5. Dragan, T.S., Ivashhenko, A.I. (2022). Obraz batka v konteksti problemy samoocinky zhinky doroslogo viku. *Praktychna psychologiya ta socialna robota*, 9, 302-312. [in Ukrainian]
6. Kalashnykova, Yu.S. (2014). Rol batka v osobystisnomu stanovlenni divchyny-pidlitka. *Pedagogika i psychologiya*, 2, 60-69. [in Ukrainian]
7. Kravchenko, K.V. (2018). Doslidzhennya stavlennya batkyv do dytyny u suchasnykh ukrayinskykh sim'yakh. Materialy III mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Aktualni pytannya socialnoyi ta praktychnoyi psychologiyi u koordynatakh suchasnykh paradygm»: zb. nauk. pracz, 3, 88-90. [in Ukrainian]

8. Mavrikidis, E., Botsoglou, K., Koustelios A. (2017). Parenting styles and children's adaptive functioning: A longitudinal study. *Journal of Child and Family Studies*, 26(4), 1023-1034.
9. Rohner, R.P., Khaleque, A. (2018). *Handbook for the Study of Parental Acceptance and Rejection* (4th Edition). Storrs, CT: Rohner Research Publications.
10. Smyrnova, E.O., Sokolova, M.V. (2023). Dynamika batkivskogo stavlennya v ontogenezi dytyny. *Psycholog v dytyachomu sadu*, 4, 102-108. [in Ukrainian]
11. Sternijchuk, M.Yu., Lytvynenko, S.A. (2014). Psychologichni osoblyvosti vplyvu batkivskyx figur na stanovlennya identychnosti donky. *Psychologiya: realnist i perspektyvy*, 3, 147-149. [in Ukrainian]
12. Strutynska, T. (2017). Vplyv osobystisnyx rys cholovika/ bat`ka na simejne vyzovannya. *Osvitnij prostir Ukrayiny*, 10, 173-180. [in Ukrainian]
13. Xomyshak, O.B. (2021). Osoblyvosti batkivskogo vyzovannya dytyny v sim'yi. *Psychologo-pedagogichni problemy silskoyi shkoly. Zbirnyk naukovyx pracz UDPU imeni Pavla Tychyny*. 37, 225-231. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 04.11.24

Прорецензовано / Revised: 10.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 20.11.24